

Попович О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінальної юстиції
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 110-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

CRIMINAL-LEGAL CHARACTERISTIC OF THE SUBJECT OF THE CRIME, STIPULATED BY ARTICLE 110-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

У статті досліджується ознаки суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 110-2 Кримінального кодексу України «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України»: 1) фізичний стан особи; 2) осудність; 3) вік.

Ключові слова: злочин, суб'єкт складу злочину, насильницька зміна, повалення, захоплення, конституційний лад, державна влада, державний кордон, територія, фінансування дій.

В статье исследуются признаки субъекта состава преступления, предусмотренного ст. 110-2 УК Украины «Финансирование действий, совершенных с целью насильственного изменения или свержения конституционного строя или захвата государственной власти, изменения границ территории или государственной границы Украины»: 1) физическое состояние лица; 2) вменяемость; 3) возраст.

Ключевые слова: преступление, субъект состава преступления, насильственная смена, свержение, захват, конституционный строй, государственная власть, государственная граница, территория, финансирование действий.

The article deals with the signs of the subject of the corpus delicti article 110-2 of the Criminal Code of Ukraine «Financing activities committed with the purpose of forceful change or overthrow of the constitutionalism or seizure of the state authority, changing the territorial limits or state borders of Ukraine 1) the physical condition of the person; 2) sanity; 3) age.

Key words: crime, the subject of corpus delicti, violent change, overthrow, assumption, constitutional order, state power, state border, territory, financing.

Постановка проблеми. У кримінально-правовій доктрині справедливо зазначається, що злочин неможливий без особи, яка його скоїла. Водночас, необхідно зауважити, що до кримінальної відповідальності притягається не кожна особа, яка вчинила діяння, передбачене кримінальним законом як злочин, а лише та, яка є його суб'єктом. Таким чином, у складі злочину суб'єкт являє собою сукупність ознак особи, яка може бути притягнена до кримінальної відповідальності.

Проблема визначення суб'єкта складу злочину в кримінальному праві є однією з основних. Це обумовлено тим, що суб'єкт складу злочину є одним із чотирьох обов'язкових елементів складу злочину. Крім того, суб'єкт злочину при вчиненні кримінального караного діяння є ключовою фігурою, тому що саме він вчиняє діяння, необхідне для досягнення злочинного результату. Означене є слухним і для ст. 110-2 Кримінального Кодексу (далі – КК) України «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України» (далі – Фінансування дій).

Метою статті є аналіз суб'єкта складу злочину передбаченого ст. 110-2 КК України, виявлення проблем його законодавчої регламентації та формулювання на цій основі пропозицій щодо удосконалення кримінального законодавства в частині встановлення кримінальної відповідальності за фінансування дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення кон-

ституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У становленні та розвитку теоретичних знань щодо суб'єкта складу злочину значний внесок зробили такі вчені, як А.В. Багрій-Шахматов, В.І. Борисов, В.М. Бурдін, В.А. Владіміров, В.О. Глушков, С.Б. Гавриш, Л.Д. Гаухман, Н.А. Гуторова, П.С. Дагель, А.Ф. Зелінський, Н.Ф. Кузнецова, І.П. Лановенко, Н.С. Лейкіна, Т.А. Леснієвски-Костарева, А.В. Наумов, В.О. Меркулова, Н.А. Мирошниченко, А.А. Музика, В.С. Орлов, Р. Оримбаєв, В.Г. Павлов, В.В. Сташис, С.А. Семенов, Є.Л. Стрельцов, Ш.С. Рашковская, С.А. Тарарухін, В.Я. Тацій, П.Ф. Тельнов, В.І. Терентьев, А.П. Тузов, В.В. Устименко, В.Д. Філімонов, С.А. Химченко та інші вчені.

До числа науковців, які займалися дослідженням проблем кримінально-правової протидії Фінансуванню дій належать В.С. Батиргареева, Д.С. Зоренко, Ю.В. Луценко, Н.М. Парасюк, С.Ю. Плещкий, Н.В. Невідома, А.В. Савченко, М.Б. Стиранка, М.А. Рубашенко, Р.Л. Чорний, Г.В. Татаренко, О.В. Шульженко.

Наукові дослідження зазначених учених створюють фундаментальну базу для подальшого дослідження суб'єктів окремих складів злочинів, у тому числі складу злочину, передбаченого ст. 110-2 КК України. Разом з тим, станом на сьогодні можемо констатувати відсутність досліджень суб'єкта складу злочину передбаченого ст. 110-2 КК України.

Виклад основного матеріалу. Еволюція наукових пізнань про суб'єкт злочину пройшла тривалий час, починаючи із праць дореволюційних вчених, видатних юристів і закінчуючи сучасними дослідженнями, та дала змогу науковцям сформувавши єдину теоретичну модель суб'єкта складу злочину та визначити його обов'язкові ознаки. Таке досягнення кримінально-правової теорії було використано національним законодавцем під час розробки та прийняття КК України 2001 р., у Загальну частину якого був включений цілий розділ, в якому містяться норми, що закріплюють поняття, ознаки та інші особливості суб'єкта злочину (Розділ IV «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)»), які є загальними для всіх складів злочинів, передбачених Особливою частиною КК України. Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність [1].

З наведеного визначення випливає, що суб'єкт складу злочину характеризується такими обов'язковими ознаками: 1) наявністю фізичної особи, яка вчинила діяння, передбачене Особливою частиною КК України; 2) осудністю такої особи; 3) досягненням особою віку, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність.

На думку В.М. Куц, подібне визначення суб'єкта злочину має суттєві вади, головна з яких – недостатня повнота ознак, і, як наслідок, недостатньо докладна характеристика явища, що відбивається у визначенні [2, с. 18]. Крім того, С.В. Чорней вважає, що ст. 20 КК України містить положення, згідно з яким «підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними». З огляду на це, С.В. Чорней визнає повнішим визначення поняття «суб'єкт злочину» як фізичної осудної або визнаної в установленому законом порядку обмежено осудною особи, яка вчинила заборонене кримінальним законодавством діяння у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність [3, с. 126].

Таким чином, враховуючи вищезазначене, вважаємо, що ознаками суб'єкта складу злочину Фінансування дій є: 1) фізична особа, яка вчинила діяння, передбачене ст. 110-2 КК України; 2) осудність такої особи або визнання в установленому законом порядку її обмежено осудною; 3) досягнення особою віку, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність за ст. 110-2 КК України.

Розкриття змісту зазначених ознак в контексті дослідження суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 110-2 КК України має важливе значення, оскільки ознаки зазначені в конкретному складі злочину набувають обов'язкового характеру при кваліфікації діяння за статтею КК України.

Що стосується ст. 110-2 КК України, то відповідальність за Фінансування дій передбачене для фізичної особи попри її громадянство або його відсут-

ність, оскільки відсутність у диспозиції статті 110-2 КК України додаткових ознак суб'єкта складу злочину, засвідчує, що Фінансування дій може вчинити фактично кожна фізична особа, яка наділена загальними ознаками суб'єкта складу злочину. Такий підхід законодавця є цілком виправданим, що пояснюється специфікою зазначеного складу злочину. При цьому Розділ I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України» містить ряд статей, в яких передбачена відповідальність лише для громадян України (наприклад, ст. 111 КК України «Державна зрада») або іноземців чи осіб без громадянства (наприклад, ст. 114 КК України «Шпигунство»). Отже, суб'єктом складу злочину Фінансування дій є фізична особа-громадянин України, особа без громадянства, іноземець, на якого за міжнародними зобов'язаннями України не поширюються правила екстериторіальності, – яка вчинила суспільно небезпечне діяння і підлягає відповідальності за КК України.

Важливою теоретичною основою в дослідженні суб'єкта складу злочину є вік, встановлений в законі, як обставина, що визначає настання кримінальної відповідальності за вчинене. Під віком людини розуміють тривалість життя людини, тварини, рослини/період, ступінь у рості, розвитку людини/ відрізок життя людини від зрілого періоду до смерті [4, с. 187], певний етап її розвитку, який характеризує ступінь формування її особистості [5, с. 102], період часу від народження людини до будь-якого моменту відліку, певного періоду її життя, що відбиває анатомофізіологічний стан організму та ступінь формування її особистості [6, с. 76].

Складність дослідження проблеми віку у кримінальному праві пов'язана з тим, що вона зв'язана не тільки з природними, біологічними, але й соціально-психологічними властивостями людини, які мають враховуватися законодавцем при встановленні вікових меж для притягнення до кримінальної відповідальності. Як правило, дослідження віку кримінальної відповідальності зводиться до різних класифікацій злочинних елементів, або до розгляду їх вікових особливостей з позицій індивідуальних властивостей злочинця. Так, Смаглюк О.В., Павловська А.А. вважають, що запровадження вікових меж кримінальної відповідальності зумовлене наявними у конкретному суспільстві уявленнями про набуття більшістю його членів здатності розуміти суспільний характер своїх дій та їх наслідків (у тому числі суспільно небезпечних) із моменту досягнення певного віку [7, с. 182]. Крім того, такі вікові критерії дозволяють зробити висновок про те, що особа належним чином сприймає свої дії та здатна керувати ними. Зазначене полягає не лише у правильній оцінці фактичних ознак конкретної життєвої ситуації, а й її соціального аспекту, зокрема, співвідношення дій особи та її оточення з усталеними моральними та правовими нормами [8, с. 147-148].

Відповідно до чинного КК України можна виділити три види віку кримінальної відповідальності: загальний вік – 16 років; знижений вік – 14 років;

підвищений вік визначається у процесі аналізу окремих диспозицій кримінально-правових норм Особливої частини КК України, а також їх порівняння з нормами спеціального законодавства й виступає додатковою характеристикою певного спеціального суб'єкта злочину.

У ч. 2 ст. 22 КК України встановлений вичерпний перелік діянь, за вчинення яких особа підлягає притягненню до кримінальної відповідальності з 14 років. В цьому переліку відсутнє згадування ст. 110-2 КК України. Саме тому можна стверджувати, що вчинення зазначеного діяння визнається злочинним, якщо його вчинила особа, якій на момент здійснення будь-якої з дій, які складають зміст об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 110-2 КК України, виповнилося 16 років.

Для встановлення зниженого віку кримінальної відповідальності за вчинення того чи іншого діяння необхідним є врахування наступних обставин: високий ступінь суспільної небезпеки зазначених злочинів; специфічність розвитку підлітків, їх здатність розуміти суспільне значення відповідних діянь та у випадку їх вчинення обов'язок понести покарання. Крім того, при визначенні віку відповідальності слід зважати на те, що пізнання явищ навколишнього світу, його внутрішніх зв'язків з'являється не випадково, з появою розумового життя людини, а разом із поступовим розвитком здатності розуміти та запам'ятовувати. Оскільки поставлення сепаратистських цілей є результатом інтелектуальної діяльності суб'єкта, то необхідно усвідомлювати, чи здатен підліток, за рівнем розвитку свого інтелекту, ставити перед собою такі цілі.

У зв'язку із вищезазначеним, слід погодитись з позицією законодавця щодо загального віку кримінальної відповідальності за Фінансування дій, оскільки такі діяння не поширені серед неповнолітніх; суб'єктивні та об'єктивні ознаки складу даного злочину досить складні для усвідомлення їх неповнолітніми. Такої ж думки дотримується й Хавронюк М.І. при дослідженні ст. 258-5 КК України «Фінансування тероризму». На його думку, сумнівим є те, щоб усі психічно здорові діти 14-15-річного віку були здатні повністю усвідомлювати свої дії, якщо вони полягають у фінансовому або матеріальному забезпеченні окремого терориста чи терористичної групи. Діти у зазначеному віці не можуть мати достатнього психічного рівня для повного усвідомлення як конструктивних ознак цих злочинів, так і їх суспільної небезпеки [9, с. 135].

Таким чином, законодавче визначення віку суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 110-2 КК України обмежується кількісним визначенням мінімальної вікової межі, з якої може наставати кримінальна відповідальність, а саме – передбаченням, з якого віку може наставати кримінальна відповідальність, а вік суб'єкта складу зазначеного злочину – це визначена кримінальним законом кількість прожитих особою років, з досягненням яких у разі вчинення злочину, вона може підлягати кримінальній відповідальності.

Одним з аспектів дослідження суб'єкта складу злочину в теорії кримінального права є його осудність. Згідно з КК України осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. На практиці, як правило, діє презумпція осудності людини. Осудність є не «ознакою будь-якої людини», а юридичною характеристикою суб'єкта складу злочину, що надається законодавцем і характеризує здатність осудної особи бути винною, визнаватися злочинцем і підлягати кримінальній відповідальності, і завжди встановлюється лише на час вчинення конкретного суспільно небезпечного діяння.

Питання про осудність чи неосудність виникає лише тоді, коли з'являються сумніви щодо здатності особи на час вчинення нею суспільно небезпечного діяння усвідомлювати свої дії або керувати ними. У таких випадках потрібне призначення та проведення судово-психіатричної експертизи.

Таким чином, зміст осудності як ознаки суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 110-2 КК України містить здатність фізичної особи в момент вчинення в будь-якій формі фінансового або матеріального забезпечення, правильно усвідомлювати (розуміти) фактичні ознаки самого діяння (його об'єктивні ознаки, хоча б в загальних рисах), а також здатність свідомо керувати своїми діями. Важливо звернути увагу на те, що в цьому випадку свідомість і воля тут поєднуються (кореспондують) між собою і власне визначають характер поведінки особи, при вчиненні конкретного злочину.

Обмежена осудність є видом осудності, який характеризує здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними під час вчинення злочину, яка значною мірою обмежена через наявний у неї психічний розлад. Особа, визнана судом обмежено осудною, підлягає кримінальній відповідальності. Однак, враховуючи особливу природу психічного розладу, як причини обмеження значною мірою психічних здатностей особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними під час вчинення злочину, вчинення злочину особою, визнаною обмежено осудною, слід визнати обставиною, яка може пом'якшити покарання.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що суб'єктом складу злочину, передбаченого ст. 110-2 КК України, є фізична осудна особа або визнана у встановленому законом порядку обмежено осудною, особа, яка досягла шістнадцятирічного віку. Такою особою може бути як громадянин України, так і іноземний громадянин або особа без громадянства.

В контексті дослідження суб'єкта складу злочину передбаченого ст. 110-2 КК України, необхідним є звернення до розділу XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», яким було доповнено КК України в результаті прийняття Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для

України стосовно відповідальності юридичних осіб» № 314-VII від 23 травня 2013 р. [10]. Нормами зазначеного розділу визначені види таких заходів, підстави та правила їх застосування, порядок звільнення від них, а також види юридичних осіб до яких вони можуть бути застосовані.

Попри традиційне несприйняття юридичною доктриною України кримінальної відповідальності юридичних осіб, характерною особливістю вітчизняної квазікримінальної моделі відповідальності юридичної особи є те, що, з одного боку, юридична особа не визнається суб'єктом злочину, а з іншої – передбачена можливість застосування до юридичної особи відповідних заходів.

Залишаючись осторонь дискусії про доцільність чи недоцільність запровадження таких заходів, необхідно відзначити, що відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи злочину передбаченого ст. 258-5 «Фінансування тероризму». Отже, слідуючи логіці законодавця фінансування тероризму може бути вчинене уповноваженою особою від імені юридичної особи, в той час як фінансування сепаратизму – ні. Вважаємо, такий вибірковий підхід законодавця щодо суміжних складів злочинів є необґрунтованим. Навіть більше, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого зі злочинів, передбаче-

них ст. 109, 110 КК України. Як відомо, ст. 110-2 КК України є різновидом пособництва у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109 та 110 КК України, однак в переліку підстав для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру не передбачена. Таким чином, виникає питання щодо обраних законодавцем критеріїв для виокремлення складів злочинів у випадку вчинення яких до юридичних осіб повинні бути застосовані заходи кримінально-правового характеру.

Враховуючи зазначене доцільним вважаємо передбачення ст. 110-2 КК України «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України» в переліку підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Висновки. Проведене дослідження свідчить про те, що суб'єктом складу злочину, передбаченого ст. 110-2 КК України, є фізична осудна особа або визнана у встановленому законом порядку обмежено осудною, особа, яка досягла шістнадцятирічного віку. Такою особою може бути як громадянин України, так і іноземний громадянин або особа без громадянства.

Склад злочину, передбачений ст. 110-2 КК України може бути вчинений уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи, а тому необхідним є внесення змін до КК України в частині передбачення застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб у разі його вчинення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
2. Куц В.М. Теоретико-прикладні проблеми суб'єкта злочину. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1996. Вип. 1. С. 17-23.
3. Чорней С.В. Поняття суб'єкта злочину. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство»*. 2012. Випуск 618. С. 125-128.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю.В. Олександр, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін. ; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. 3-тє вид., переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2004. 352 с.
6. Кримінальне право в запитаннях і відповідях. Загальна частина (Посібник для підготовки до іспитів) / за заг. ред. В.А. Клименка. Київ : Атіка, 2003. 288 с.
7. Смаглюк О.В., Павловська А.А. Досягнення віку кримінальної відповідальності як ознака неповнолітнього суб'єкта злочину. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 181-186.
8. Берзін П.С., Гацелюк В.О. Суб'єкт злочину. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 144-159.
9. Хавронюк М.І. Деякі проблеми визначення суб'єкта злочину за Кримінальним кодексом України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2004. № 9. С. 133-137.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закону України № 314-VII від 23 травня 2013 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 12. Ст. 183.